
Anka MIŠETIĆ

KONCEPT
POVEZANOSTI
S MJESTOM I
SEKUNDARNO
STANOVANJE *

* Tekst je originalno objavljen u časopisu *Društvena istraživanja*
(15/2006, br. 1-2).

Koncept sekundarnoga stanovanja i *druge kuće* kao njegova fizičkog označitelja povezan je s pojmovima oko kojih se danas vode neke od najplodnijih rasprava u društvenim znanostima. To su modernizacija, globalizacija, mobilnost, slobodno vrijeme, turizam, društveno održivo planiranje i druge. Rasprave o sekundarnom stanovanju osobito su se umnožile nakon povezivanja pitanja o ljudskoj mobilnosti s ekonomskim pitanjima (porast prihoda), tehnološkim promjenama (porast automobilske industrije) i raspolaganjem slobodnim vremenom (Coppock, 1976., 11) te razumijevanja da su slobodno vrijeme i turizam „proizvodi, a istodobno i sastavni dijelovi industrijskog društvenog sistema” (Krippendorf, 1986., 14).

U novom kontekstu, što ga definira okvir globalno – lokalno, resemantizira se tako i klasični pojmovnik društvenih teorija. Castells (2000.) naglašava da je na prijelazu tisućljeća, u tzv. informatičko doba, došlo do promjene osnovnih materijalnih dimenzija ljudskog društva – prostora i vremena, pa da logika umreženoga društva povezana sa suvremenom informatičkom tehnologijom donosi kvalitativne promjene u sferi proizvodnje, moći, kulture i sveukupnog iskustva. Tehnološki razvoj, osobito razvoj tehnologija koje omogućuju „komunikaciju u pokretu” (internet, mobilni telefon) te nagli porast broja putovanja i razvitak turizma, potiče procese sažimanja prostora i vremena (Urry, 2001.). Suvremeno se društvo sagledava kroz njemu prilagođene „dinamizirane” pojmove kao što su *liquid modernity* (Bauman), *prostor tokova* (Castells) ili pak kroz preispitivanje nomadske metafore i procesa deterritorijalizacije u današnjim mobilnim kulturama (Urry, 1999.).

Slijedom toga postavlja se pitanje mogu li pojmovi kao što su dom ili zavičaj preživjeti taj kontekst, a da se i sami pri tome ne dinamiziraju, ne *umreže* i ne *umnože*. Jedna od važnih socijalnih dimenzija teritorijalizacije jest

povezanost pojedinca i mjesta, koja je, u konačnici, usmjerena na ostvarenje identitetskih konstrukcija. U ovom se radu istražuje, na temelju empirijskog istraživanja stavova vlasnika kuća za odmor, u kojoj se mjeri i na koji način ostvaruje njihova povezanost s *drugom kućom* te kakve su moguće posljedice takve povezanosti na koncepte doma, zavičajnosti i teritorijalnog identiteta u suvremenom društvu.

Od pojma drugog do ideje o višestrukome domu

Sedamdesetih godina 20. st. većina definicija drugoga doma (druge kuće ili drugoga prebivališta) temeljila se na dinamičnom karakteru njegova odnosa prema prvom domu ili primarnom/stalnom prebivalištu. Osim što je u odnosu prema stalnom ili prvom domu drugi određen kao privremeno boravište, podrazumijeva se i da je riječ o nekretnini koju čovjek ne mora posjedovati, nego je dotični korisnik može unajmiti (Coppock, 1976.; Dower, 1977.). Važno je napomenuti da se u stručnoj literaturi na hrvatskom jeziku složenica *second home* najčešće pojavljivala kao izraz „drugi stan”, „druga kuća” ili „druga stambena scena”, osobito u raspravama o formama sekundarnoga stanovanja i njegove realizacije u različitim tipovima objekata (Čaldarović, 1989.; Rogić, 1990.). Primjerice, Čaldarović (1989., 105) pod pojmom sekundarnog stanovanja razumijeva „sve oblike ‘neprimarnog stanovanja’ odnosno sve one oblike koji se realiziraju u ‘drugom stanu’, ‘drugoj kući’, ne u mjestu stalnog boravka, i ne za stalno nego za povremeno stanovanje.” Referirajući se na francusku i englesku tradiciju, Alfier (1987., 241) navodi niz imena kojima se označuje kuća za sekundarno stanovanje, među kojima su neki nazivi preuzeti u izvornom jeziku: „sekundarne rezidencije, privremene rezidencije, ladanjske kuće, dokoličarske rezidencije, ljetne kuće, *bungalow*, *chalet*, *cabane*, mobilne kuće, flotantne rezidencije.” Sekundarno stanovanje Rogić (1990., 150) opisuje kao „traganja/oblikovanja druge stambene/urbane scene”, koju naziva „scenom zadovoljstva, užitka”, nasuprot organiziranoj urbanoj svakodnevnici u središtu koje je rad.

Pojam *doma*, kako ga upotrebljavamo u ovom radu, najbliži je konceptu zavičaja i podrazumijeva emocionalne veze s mjestom življenja te se proteže na barem dvije razine okoliša: u najužem smislu odnosi se na kuću kao jedinstveni objekt, dok, u nešto širem smislu, njegovo značenje nadilazi puki fizički objekt i prenosi se i na neposredni životni okoliš. U tom slučaju njegove granice također postaju

ju predmetom istraživanja. Danas se o sekundarnom stanovanju sve više govori u kontekstu pomicanja temeljnih vrijednosti u postmodernom društvu, posebice onih kojima se reguliraju odnosi pojedinca i okoliša (vidjeti više u Williams i Hall, 2000.), što je otvorilo i raspravu o razlici između pojmova *dom* i *kuća*. Neki autori drže potrebnim provesti djelomičnu rekonceptualizaciju pojmova, afirmirajući značenjsku razliku između *kuće* i *doma*. Ta razlika osobito je naglašena u slučajevima kad pojedinci organiziraju život na više mjesta (Williams i sur., 2004., 112), pa se, sve češće, u literaturi na engleskom jeziku, upotrebljava termin *multiple homes* – ovdje preveden kao *višesturki dom*, implicirajući mogućnost da se dom umnoži, čime se dopušta mogućnost da pojedinac istodobno ima više mjesta prema kojima razvija odnos pripadnosti i na kojima se osjeća *kod kuće*. U većini rasprava o ovoj temi prevladava suglasje oko toga da je fenomen drugoga doma u suvremenom društvu velikim dijelom povezan s mobilnošću, koja je implicitna suvremenom konceptu stanovanja, te da velik broj zapravo ima više od jednoga mjesta koje smatra domom (vidjeti više u: Quinn, 2004.; Hall i Müller, 2004.). Neki pak autori naglašavaju da je korijen razdiobe primarni/sekundarni stan velikim dijelom i u administrativnim praksama, koje u pravilu ne dopuštaju mogućnost da pojedinac može živjeti na dva mjesta,¹ ali istodobno potiču oblikovanje hijerarhijskih modela u stanovanju. Nasuprot takvoj pojmovnoj shemi, postmoderna društva karakteriziraju brojne prakse horizontalnih, mrežnih modela stanovanja. Pojava takvih heterotopičnih praksi povezuje se i s povremenim premještanjima ili privremenim migracijama tijekom kojih neka mjesta postaju lokaliteti važnih socijalnih interakcija i značenja. Pri tome je moguće da dva doma ili više *domova* budu podjednako prihvaćeni i posvojeni – internalizirani, premda su prostorno ili vremenski razdvojeni (Duval, 2004., 89). Na istom mjestu Duval, podsjećajući na Iyerovu (2000.) tezu o „multilokalnoj ljudskoj prirodi”, ističe primjere dijaspora koje razvijaju transnacionalne identitete razvijajući istodobno vezu sa „dva doma”. Williams i sur. (2004., 112) drže da je u populaciji sve veći broj osoba koji strategije stanovanja prilagođuju mogućnostima posjedovanja nekretnina na više mjesta, pa bi, po njihovu mišljenju, termin *alternativni dom* bio primjereniji za objašnjenje pojave. Svakako, razvoj praksi sekundarnoga stanovanja pokazuje dva smjera promjena. Prvi se iskazuje u umnažanju *alternativnih kuća/stanova*, pri čemu je sve češća pojava posjedovanja barem jedne, a često i više kuća u horizontalnoj mreži stambenih adresa. Drugi je smjer koji naznačuje brisanje razlike između pri-

marne i sekundarne rezidencije po načinu uporabe, vremenu boravka, povezanosti s mjestom i drugim obilježjima, zbog čega se suočavamo s nuždom propitivanja klasičnih modela sociologije stanovanja, osobito pojmova kao što su *primarno* i *sekundarno*, a koje, napomenuli smo, dijelom zahvaljujemo i birokratskoj regulaciji stambenoga sektora i tekućim administrativnim praksama.

Skica hrvatskih prilika

Unatoč raširenosti pojave sekundarnoga stanovanja u nas, osobito na jadranskom području, može se ustanoviti da je na domaćoj znanstvenoj sceni relativno malen broj radova posvećenih sekundarnom stanovanju i fenomenu drugoga doma. Ipak, dvije sociologijske analize izdvajaju se kao dobra teorijska ishodišta ove rasprave s kojom bi se idućih godina u još većem opsegu mogla suočiti društvena znanost u Hrvatskoj. Stoga na njih valja barem sažeto podsjetiti. Jedna je Čaldarovićeve (1989.) analiza sekundarnoga stanovanja, u kojoj je izložena tipologija objekata, korisnika i društvenog okvira iz koje se vidi da je riječ o vrlo raširenoj pojavi koja se javlja s različitim motivacijama, u različitim oblicima i među različitim društvenim slojevima, pa će, zbog slabosti društvene regulacije, u budućnosti prerasti u značajno društveno pitanje.² Druga je Rogićeva (1990.) rasprava o „dvosmislu sekundarnog stanovanja” kao posebne teritorijalne prakse koju karakterizira „ekstremno ekstenzivna potrošnja nacionalnog teritorija”. U tom smislu, sekundarno se stanovanje oblikuje pod utjecajem nekoliko poticaja: kao opreka industrijskoj svakodnevnici, kao nostalgija koja teži rekonstrukciji zavičajnog identiteta, kao autorska negacija industrijskoga grada, ali i u skladu s dvama ekonomskim čimbenicima – alternativnom štednjom i tržišnim mehanizmima.

Nažalost, kad je riječ o empirijskim istraživanjima na populaciji korisnika sekundarnih rezidencija – glavni je problem njihov kronični manjak.

Započnemo li raspravu na temelju statističkih podataka (Tablica 1), vidi se da svaki deseti stan u Hrvatskoj ulazi u statističku kategoriju „stanova za odmor”,³ tj. da predstavlja potencijalni *drugi dom*, te da se uvjerljiva većina takvih objekata nalazi na području jadranskih županija (Tablica 1). Podatci se, naime, odnose na službenu evidenciju Državnog zavoda za statistiku. Iskustvo stambenih praksi u Hrvatskoj daje razloga za pretpostavku da i neke druge statističke kategorije (osobito: privremeno nenastanjen stan, napušten stan) također „prekrivaju” dio stam-

benoga fonda koji se rabi kao ladanjski stan, pa je stvarni broj sekundarnih rezidencija još veći.

Županija	Stanovi za odmor	
	Ukupno	Udio u stambenom fondu županije (%)
Istarska	14.844	14,5
Primorsko-goranska	28.419	17,8
Ličko-senjska	7210	20,1
Zadarska	25.485	27,7
Šibensko-kninska	14.992	23,1
Splitsko-dalmatinska	23.143	12,2
Dubrovačko-neretvanska	5802	11,1
Grad Zagreb	4944	1,6
Zagrebačka	17.369	14,4
Sisačko-moslavačka	5776	6,8
Osječko-baranjska	5445	4,2
Krapinsko-zagorska	10.249	17,3
Karlovačka	4857	7,7
Varaždinska	6620	9,9
Bjelovarsko-bilogorska	3561	6,5
Koprivničko-križevačka	6322	12,8
Vukovarsko-srijemska	1187	1,7
Brodsko-posavska	1194	2,0
Virovitičko-podravska	683	1,9
Međimurska	2367	5,9
Požeško-slavonska	452	1,4
Ukupno Hrvatska	190.931	10,2

Izvor: Državni zavod za statistiku, Popis 2001.

Usporedimo li podatke iz Tablice 1 sa stanjem 1971. godine, kada je ostvaren prvi službeni popis kuća za odmor i rekreaciju u nas (Alfieri, 1987., 243) i kada je u Hrvatskoj zabilježeno 22.946 takvih objekata, njihov ubrzani rast upućuje na to da je riječ o izrazito snažnoj pojavi. Evidentno, sve veći broj „kuća za odmor” na hrvatskom jadranskom području, ali i na nekim kontinentalnim potezima, ide u prilog hipotezi o *multilokalnom* ponašanju kao tipu teritorijalnoga ponašanja i u hrvatskom suvremenom društvu. Takva hipoteza naslanja se na spoznaju da se članovi urbanih društava teritorijalno ponašaju organizirajući (prakticirajući) život na više različitih adresa u isto vrijeme, ovisno o investicijskim, profesionalnim, političkim ili komunikacijskim mogućnostima. U prijašnjem poglavlju naznačena razlika između *drugoga* i *višestrukoga* (*multipliciranog*) doma usporediva je, velikim dijelom, i s razlikom između bipolarnoga sekundarnog stanovanja i *postmoderne heterotopičnosti*. Korijeni te razlike očituju se u činjenici da je, s obzirom na društvenu strukturu indu-

Tablica 1
Razdioba „stanova za odmor” po županijama, Popis 2001.

strijalizma, sekundarno stanovanje drugi pol u bipolarnoj teritorijalnoj organizaciji industrijske svakodnevice. Postmoderna heterotopičnost naslanja se na promijenjenu dinamiku svijeta rada i upravljanja kojoj je bipolarni okvir teritorijalnoga ponašanja – preuzak. Takav se okvir izravno naslanja na shemu: vrijeme rada – vrijeme odmora/slobodno vrijeme i u skladu s njom: kuća za svakodnevni život – kuća za odmor. No takav okvir ostaje „pretijesan” za društvo koje teži stalnom proširivanju društvene autonomije društvenih sudionika, pri čemu i učinci „razlika” (drugi dom doživljava se kao *drugi* ili *različit*) postaju dragocjeni akumulirani socijalni kapital koji izravno utječe na kvalitetu proizvodnih i upravljačkih procesa. Množenje adresa u postmodernom društvu je, istodobno, učinak individualne potrage za životnom autonomijom, ali i posljedica promjena u sferi rada i upravljačkih institucija. Poticaji koji dolaze iz nove organizacije rada i raspolaganja (slobodnim) vremenom praktički se pojavljuju kao temelj masovnog izgrađivanja druge, treće itd. stambene adrese. Držimo da se, bez obzira na količinu vremena provedenog u drugom, trećem ili inom domu, kao jedan od uvjerljivijih indikatora za pojavu *multipliciranja doma* može uzeti stupanj ili snaga povezanosti s okolišem u kojem pojedinac povremeno boravi, pa ćemo se u sljedećim poglavljima posvetiti analizi koncepta povezanosti s mjestom.

Koncept povezanosti s mjestom

Koncept povezanosti s mjestom (u literaturi na engleskom jeziku uvriježen kao *place attachment*) odnosi se na dinamičan odnos što ga pojedinci ili skupine ostvaruju kroz procese teritorijalizacije u (i prema) svom fizičkom okolišu, pa se, općenito, povezuje s „metaforom *korijena*” (vidjeti više u: Aronsson, 2004.). Na individualnoj, ali i na socijalnoj, razini povezanost s mjestom najčešće se doživljava kao važna dimenzija identiteta. Neki, pak, autori drže da je upravo povezanost s fizičkim okolišem važan čimbenik djelovanja u sociokulturnom okolišu (Vaske i Kobrin, 2000.; Payton, 2003.). Pojam „osobnoga prostora” u postmodernom kontekstu dopunjuje se, u skladu s Castellsovom interpretacijom, novim pojmovima „tekući prostor” (*flow space*) i „mobilna mjesta” (*mobile places*) (Aronsson, 2004., 77). Suvremeno društvo suočeno je s neprijepornom pokretljivošću postmodernoga turista koja mu omogućuje stvaranje socijalnih mreža izvan lokalnih područja (Aronsson, 2004.) oblikovanjem socijalnih identiteta kroz „potrošnju i igru” (Urry, 1994., prema Quinn,

2004., 114) te, s druge strane, mišljenjima da su povezanosti s mjestom i mobilnost – dva suprotstavljena koncepta (Gustafson, 2002., prema Aronsson, 2004.). Zbog svega navedenog, na prvi pogled može se činiti da smo pred idejom povezanosti s mjestom, zavičajnosti i teritorijalnim identitetom suočeni s pojavom protivnom prirodi mobilnoga društva. Ipak, sve je više suglasja oko toga da koncepti korijena (eng. *roots*) i povezanosti s mjestom ne isključuju nužno koncepte putova (eng. *routes*) i sve veće teritorijalne pokretljivosti. Naprotiv, pojedinci u postmodernom svijetu češće stvaraju veze i ukorjenjuju se na više različitih mjesta, a fenomen posjedovanja drugoga doma uvodi nas na područje preispitivanja ideja o mobilnosti, povezanosti s mjestom i osjećaju pripadnosti nekom sociokulturnom okolišu (Quinn, 2004.). Ta povezanost ostvaruje se na više razina okoliša: prirodnom, socijalnom i artifičijelnom (Cross, 2003., prema Mišetić, Miletić, 2004.) i držimo da je važan indikator za razumijevanje koncepta teritorijalnog identiteta, u ovom slučaju onoga koji se gradi u odnosu na *drugi* dom. Štoviše, povezanost s mjestom jest koncept koji podržava ideju o multipliciranju doma i dovodi u pitanje hijerarhijski položaj prve i druge adrese, upravo zbog očitovanja vrlo snažnih emocionalnih veza pojedinca prema drugom domu (Hall i Müller, 2004.).

Povezanost s mjestom i druga kuća na hrvatskoj obali

Nedavno istraživanje⁴ provedeno među vlasnicima kuća za odmor na hrvatskoj obali pokazalo je da više od polovice ispitanih (osim ove zbog koje su ušli u uzorak) posjeduje još jednu kuću ili stan koji su namijenjeni povremenom stanovanju. Riječ je, zapravo, već o *trećoj* kući. Pritom je najviše tih *trećih* stambenih objekata smješteno u većim gradovima, u njima se nalazi 54% takvih stanova i kuća. Ostatak kuća/ stanova za odmor nalazi se u manjim mjestima, a 11% ispitanika ima takav stambeni objekt u inozemstvu (vidi Tablicu 2). Već i ovaj podatak ohrabruje hipotezu o postmodernim multilokalnim praksama u hrvatskom društvu, i premda posjedovanje nekretnina na više mjesta još uvijek ne jamči prakticiranje mobilnih životnih stilova, zasigurno upućuje na početnu mrežu naselja među kojima se, ako ništa drugo, može očekivati pojačana cirkulacija različitih vrsta kapitala (socijalnog, kulturnog, ekonomskog i dr.).

Tablica 2

Lokacije „trećih“ kuća/stanovna - kojima se ispitanici povremeno koriste (N=236)

	Udio
U ovom naselju	5,5%
U drugom naselju u ovoj županiji (isključeni veći gradovi)	9,3%
U većem gradu u županiji	30,9%
Drugdje u Hrvatskoj (isključeni veći gradovi)	19,9%
U većem gradu, drugdje u Hrvatskoj	22,9%
U inozemstvu	11,4%

U ovom radu posebno smo zainteresirani za ona pitanja koja nam rasvjetljuju kakav je odnos povremenih stanovnika prema mjestu u kojem posjeduju kuću za odmor. Pitanja oko kojih se konstruiraju instrumenti za mjerenje povezanosti s mjestom najčešće su: općenita povezanost s mjestom, odnos spram tri razine okoliša (prirodni, izgrađeni, socijalni), zadovoljstvo, spremnost na ulaganje, socijalna identifikacija, projekcije u budućnost, procjena vanjskoga vrednovanja, intenzitet povezanosti i dr. Neki autori predlažu grupiranje navedenih indikatora oko nekoliko dimenzija. Tako možemo govoriti o *uvjetovanom odnosu*, koji se temelji na funkcionalnoj povezanosti, i *mjesnom identitetu* (*place identity*), koji se temelji na emocionalnoj povezanosti (vidjeti više u Williams i Vaske, 2003.), ili pak o *topološkom identitetu*, koji se, po Felonneau (2004., 47), dobro mjeri skalom od četiri dimenzije: vanjsko vrednovanje, općenita povezanost, zadovoljstvo i socijalna identifikacija.

Metoda koja je upotrijebljena u istraživanju stavova vlasnika kuća za odmor na hrvatskoj obali prilagođena je prema spomenutoj skali topološkog identiteta, pa su, zbog specifičnosti predmeta istraživanja, neke varijable izostavljene, a dodane su neke druge kojima su se koristili Williams i Vaske (2003., 835). U konačnici, izlučeno je devet varijabli koje govore o odnosu ispitanika spram naselja u kojem povremeno borave, a koji predstavljaju četiri razine povezanosti s mjestom. To su:

- A. Općenita povezanost s mjestom
 - Ovdje mogu živjeti kako mi najviše odgovara.
 - Siguran sam da ću se zadržati u ovom naselju.
- B. Poistovjećivanje s mjestom
 - Mnoge stvari u naselju dio su moje osobne prošlosti.
 - Ovo naselje kao da je dio mene.
- C. Izvanjsko vrednovanje mjesta
 - Način života ovdašnjih ljudi ne može se naći nigdje drugdje.

- Ovo naselje smatra se prestižnim/elitnim.
- D. Spremnost na vlastito ulaganje u mjesto
 - Spreman sam uložiti dio svoga vremena i napora za dobrobit ovoga naselja.
 - Spreman sam dati i dio finansijskih sredstava za dobrobit ovoga naselja.
 - Ako bi bilo potrebno, za očuvanje/zaštitu ovoga naselja spreman sam podnijeti i neku vrstu osobne žrtve /odricanja.

Tablica 3
 Sastavnice povezanosti
 s mjestom
 (% i srednja ocjena)

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Ne mogu ocijeniti	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem	M
Ovdje mogu živjeti kako mi najviše odgovara.	5,6	12,1	16,4	49,0	16,9	3,60
Mnoge stvari u naselju dio su moje osobne prošlosti.	30,2	22,1	14,7	21,3	11,7	2,62
Način života ovdašnjih ljudi ne može se naći nigdje drugdje.	21,3	27,7	24,4	19,5	7,1	2,63
Ovo naselje kao da je dio mene.	20,3	17,7	14,7	30,4	17,0	3,06
Siguran sam da ću ostati/ zadržati se u ovom naselju.	10,3	10,8	22,1	28,3	28,5	3,54
Ovo naselje smatra se prestižnim/elitnim.	19,6	22,9	25,3	24,2	8,0	2,78
Spreman sam uložiti dio svoga vremena i napora za dobrobit ovoga naselja.	7,8	9,1	20,5	42,8	19,7	3,57
Spreman sam dati i dio finansijskih sredstava za dobrobit ovoga naselja.	11,9	16,5	23,0	32,4	16,2	3,25
Ako bi bilo potrebno, za očuvanje/zaštitu ovoga naselja spreman sam podnijeti i neku vrstu osobne žrtve/odricanja.	9,6	12,7	27,8	33,4	16,5	3,34

Pregled odgovora predočenih u Tablici 3 pokazuje da je najveći stupanj slaganja s tvrdnjom koja izravno upućuje na slobodu izbora životnoga stila (*Ovdje mogu živjeti kako mi najviše odgovara*), ali i s onim tvrdnjama koje govore o spremnosti na ulaganje vlastita napora, vremena ili sredstava, pa čak i na odricanje za dobrobit mjesta. Rezultati idu u prilog zaključku o oblikovanju posebne zainteresirane skupine u mreži socijalnoga kapitala koja je zainteresirana za „opće dobro” u naselju. I na drugom mjestu pokazalo se da su vlasnici kuća za odmor zainteresirani za dobrobit naselja u kojima imaju kuće, osobito na području zaštite okoliša i kvalitete života (Venturoni i sur., 2005., 10). Procjena „ugleda” naselja u odnosu na druga pokazuje da uloga socijalnoga prestiža nije na vrhu popisa čimbenika odgovornih za odabir lokacije druge kuću. Više

od polovice ispitanika sigurno je, u manjoj ili većoj mjeri, da će i ubuduće ostati povezani s naseljem. Takav odgovor ide u prilog tezi o ukorjenjivanju povremenih stanovnika, o čemu je pisao i Kaltenborn (1988.), tvrdeći da se druga kuća ili kuća za odmor rijetko prodaje te da je česta praksa nasljeđivanja kroz generacije, što može dati dodatne dimenzije povezanosti i emocionalnoga značenja koje takva kuća zadobiva za svoje vlasnike (Hall i Müller, 2004., 6).

U relativnom odnosu navedenih sastavnica koje imaju više ili manje važnu ulogu u procesu povezivanja s mjestom najmanje je uvjerljiva dimenzija povezanosti koja se odmjerava kroz upletenost osobne prošlosti ispitanika. No ako se ova varijabla promatra zasebno, nije zanemariva ni 1/3 ispitanika koja povezuje „mnoge stvari u naselju” i osobnu prošlost. Premda u cjelini nije dobila većinsku potporu, takva ocjena odnosa između naselja u kojem ispitanici povremeno borave i njihove osobne prošlosti vjerojatno je povezana s relativno „mladim” fondom kuća za odmor u Hrvatskoj (podsjećamo na rapidan porast njihova broja u posljednjih trideset godina). Ako se, pak, pouzdamo u iskustva drugih zemalja (ranije spomenuta), može se očekivati da će kod idućih generacija ova dimenzija poistovjećivanja s naseljem biti jača. Tomu u prilog ide i činjenica da polovica ispitanika (47%) izravno potvrđuje identifikaciju s mjestom slažući se s tvrdnjom „Ovo naselje kao da je dio mene.” S tim se poklapaju i odgovori na izravno pitanje smatraju li se u naselju gdje povremeno borave domaćima ili došljacima (Tablica 4). Na ovoj se temi uzorak podijelio u dvije približno jednake skupine, no 42% ispitanika koji se doživljavaju domaćima solidna je potvrda vjerodostojnosti procesa ukorjenjivanja u *drugo* mjesto i s njim povezanoga, koncepta *višezavičajnosti*. Možemo pretpostaviti da ovakav stav nije nužno posljedica opredjeljenja između dva mjesta koja se natječu za položaj *doma*, mjesta u kojemu se može *biti domaći*. I istraživanje provedeno na uzroku vlasnika kuća za odmor u Irskoj pokazalo je da su oko toga pitanja ispitanici najčešće bili neodlučni te su odgovorili kako nisu sigurni ili ne znaju osjećaju li se više kod kuće u svom prvom ili drugom domu (Quinn, 2004., 126). Na temelju dosadašnjih istraživanja može se uvjerljivo postaviti hipoteza da dva (ili više) mjesta mogu istodobno biti doživljena kao dom. Da prilikom označavanja sebe kao „domaćih” kod naših ispitanika nije riječ poglavito o „povratku starom zavičaju”, potvrđuju i podaci iz Tablice 5, gdje se vidi da podrijetlo iz toga mjesta vuče tek 6% ispitanika. Vidi se i to da mreže naselja koja su potencijalni alternativni zavičaji nisu posve u okvirima najkraćih prostornih distanci (županijski okvir), nego se, u većini

slučajeva, protežu na širi prostor Hrvatske. I drugi autori slažu se u tome da povezanost ljudi s mjestima može imati raznovrsne korijene, da se može ostvarivati na različitim razinama, oblicima i s različitim značenjem (Williams i Vaske, 2003., 838).

	%
Domaćim	42,2
Došljakom	48,7
Ne može ocijeniti	9,1

Tablica 4
 Smatra li se ispitanik
 domaćim ili došljakom

	Mjesto rođenja (%)
U mjestu u kojem je anketiran	6,1
U županiji	32,8
Drugdje	61,1

Tablica 5
 Mjesto rođenja
 povremenih stanovnika

Na temelju kojih se obilježja *udomaćuje* u lokalnoj zajednici (postaje „domaći”), po mišljenju ispitanih vlasnika kuća za odmor u Hrvatskoj, vidi se iz Tablice 6, gdje su prikazani rezultati odgovora na pitanje o kriterijima zadržavanja lokalnoga (mjesnog) identiteta. Oni potvrđuju već izrečene tvrdnje da su pojmovi kao što su dom ili zavičaj velikim dijelom socijalne konstrukcije (vidjeti više u: Rogić, 1997.), pa su, uz određen socijalni angažman, kao što je poštivanje lokalne tradicije, običaja ili pak rad na razvitku naselja, u velikoj mjeri i *stvar osobnih dostignuća*, neovisno o teritorijalnom podrijetlu. Takve se konstrukcije zavičaja osobito vide kada je riječ o ukorjenjivanju u velikim gradovima (Rogić, 1997.; Mišetić i Miletić, 2004.).

Tablica 6
 Nužna obilježja
 da bi pojedinac bio
 „domaći” u naselju
 (% i srednja ocjena)

	Sasvim nevažno	Donekle nevažno	Ni važno ni nevažno	Donekle važno	Osobito važno	M
Roditi se u naselju	23,9	12,8	18,1	23,7	21,4	3,06
Najveći dio života živjeti u naselju	7,8	7,8	10,1	39,2	35,2	3,86
Govoriti lokalnim govorom	21,4	15,9	30,5	22,2	10,1	2,84
Poštivati lokalnu tradiciju i običaje	4,5	7,3	13,1	30,7	44,3	4,03
Imati veći broj rođaka u naselju	23,1	21,3	27,8	19,8	8,0	2,68
Raditi na razvitku naselja	6,0	8,3	16,6	24,9	44,2	3,93

Naposljetku, pitanje koje se izravno dotiče socijalnog identificiranja odnosi se na uspostavljanje prijateljskih veza između povremenih i stalnih stanovnika (Tablica 7). Tek manji broj ispitanika (12%) ne ostvaruje bliske (prijateljske) kontakte s članovima lokalne zajednice, pa većinski odgovori osnažuju tezu o njihovoj socijalnoj ukorijenjenosti u mjestu. I druga istraživanja potvrdila su slična socijalna ponašanja. Primjerice, 46% ispitanika – vlasnika kuća za odmor u Irskoj – odgovorilo je da se druži s lokalnim stanovnicima (Quinn, 2004., 128).

Tablica 7
Koliko ima mještana
u krugu njihovih
prijatelja?

	%
Nema takvih	12,3
Malen broj	54,3
Velik broj	28,6
Ne mogu ocijeniti	4,8

Ovakve socijalne mreže, premda su teritorijalnoga podrijetla, zahvaljujući *multilokalnom* životnom položaju svojih aktera, po učincima mogu prelaziti granice klasičnih lokalnih mreža. Zbog toga što predstavljaju čvorove u tokovima koji konstituiraju socijalne mreže te omogućuju kontakte koji lako savladavaju prostor, one mogu biti osobito važne za podupiranje i olakšavanje procesa socijalne integracije (Williams i sur., 2004., 111).

Neprijeporna je činjenica da suvremeni čovjek stvara nove životne stilove, mijenjajući pri tome i odnos prema fizičkom okolišu i način na koji se, u njemu, teritorijalizira. I kao što sve raširenije uvjerenje da život proveden na jednom mjestu nije nužno „normalno” stanje, tako ni sve veća mobilnost ne mora nužno biti povezana sa smanjivanjem važnosti koncepta *povezanosti s mjestom* (Quinn, 2004., 114). Već smo se osvrnuli na Urryjevu tvrdnju da se u postmodernom društvu socijalni identiteti oblikuju kroz „potrošnju i igru”. No predmet „potrošnje i igre” može biti bilo koja dimenzija života, uključujući i prostor, pa tako i stanovanje kao poseban oblik veze s prostorom. Kada se, na prijelazu tisućljeća, čini da su nove tehnologije učinile sve da čovjeka oslobode od veza s mjestom, da mu pruže mogućnost da se deteritorijalizira, sigurno je tek da će se stara pitanja preformulirati, a sloboda, pokretljivost i mogućnost izbora koju obećavaju optimistični razvojni scenariji samo će proširiti njihovu listu. Granice između primarnih i sekundarnih rezidencija, kakve smo doživljavali u bipolarnom modelu stambenih praksi, pokazuju tendenciju *promicanja* i preklapanja, koja bi mogla dovesti do sve češćega poništavanja hijerarhijskog odnosa. Koncept povezanosti s mjestom ima svrhu razumjeti kako, zašto i na kojim se razinama pojedinac povezuje s baš određenim mjestom, kako se s njim identificira. Istraživanja koja su se temeljila na konceptu povezanosti s mjestom upravo na primjerima sekundarnih rezidencija pokazala su da pojedinci stvaraju svoje horizontalne mreže posebnih ili važnih mjesta i da je *više-zavičajnost* sve prihvatljiviji način oblikovanja teritorijalnog identiteta. Istraživanje provedeno među vlasnicima kuća za odmor, čije smo rezultate prikazali, potvrdilo je da začetke *multilokalnih* životnih stilova imamo i u Hrvatskoj, a stupanj povezanosti s mjestom u većini dimenzija podupire tezu da se *druga kuća* transformira u *drugi dom*. Na temelju te promjene možemo reći da se novi teritorijalni identiteti, iskazani kao *zavičajnost*, mogu ostvariti istodobno spram više mjesta prema kojima gradimo osobite veze pripadnosti. Valja pretpostaviti da bi posljedice takvih odnosa ubuduće mogle sve više utjecati i na rekonstrukciju naseljskih mreža, a u razvojnom smislu upućuju na tijekove novoga socijalnog kapitala.

Bilješke

- 1 Ovaj aspekt problema najčešće je povezan s poteškoćama u planiranju teritorijalnih jedinica koje karakterizira sekundarno stanovanje (vidjeti više u: Gallent, 1997.; Gallent i Tewdwr-Jones, 2001.; Mullins, 1991.).
- 2 Na pojavu nekontroliranoga nicanja sekundarnih rezidencija upozoravaju i drugi autori, naglašavajući negativne posljedice u ekonomskoj sferi (Alfieri, 1987.; Mihaljek, 1999.).
- 3 Službeni naziv toga razreda jest „stanovi koji se povremeno koriste, a obuhvaćaju stanove za odmor (95,4%), i stanovi koji se koriste u vrijeme sezonskih radova u poljoprivredi” (4,6%). Prva skupina čini 95,4% svih stanova u navedenoj kategoriji, dok je druga izrazito manjinska. Nije riječ o skupinama koje se mogu, po namjeni, posve izjednačiti, no praksa pokazuje da se određen broj „poljoprivrednih nastambi” rabi i kao vikend kuća ili se s vremenom u nju transformira.
- 4 Istraživanje (metodom ankete) obavljeno je 2004. godine u sklopu projekta „Prostorni, ekonomski i socijalni aspekti izgradnje za povremeno stanovanje na jadranskom području”, po narudžbi Ministarstva zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva RH, na uzorku od 400 ispitanika – vlasnika kuća ili stanova za odmor na hrvatskoj obali, kojima je stalno prebivalište na drugom mjestu.